कपोतवर्णप्रतिमाः पाण्डुधूसराः। स्थिराः विदीर्णतारहिताः। पिड़कावन्तः संरोहणार्थां ये मांसाङ्कुरास्तद्युक्ताः। *। रूढ़लिङ्ग-
माह।
"रूढ़वर्त्मानमग्रन्थिमशूलमरुजं व्रणम्।
त्वक्सवर्णं समतलं सम्यग्रूढ़ं विनिर्दिशेत्॥"
रूढ़वर्त्मानं संरूढ़मार्गम्। समतलं अनि-
म्नम्। *। सुखसाध्यत्वादिकमाह।
"त्वङ्मांसजः सुखे देशे तरुणस्यानुपद्रवः।
धीमतोऽभिनवः काले सुखे साध्यः सुखव्रणः॥"
सुखे देशे मर्मरहिते। अनुपद्रवः ज्वरतृष्णा-
श्वासकासारोचकादिरहितः। धीमतः पथ्य-
सेविनः। सुखे काले हेमन्ते शिशिरे च।
"गुणैरन्यतरैरेभिर्हीनः कृच्छ्रो व्रणः स्मृतः।
सर्व्वैर्विहीनो विज्ञेयस्त्वसाध्यो निरुपक्रमः॥"
एभिस्त्वङ्मांसजत्वादिभिः। निरुपक्रमः अनु-
पक्रान्तः चिरमुपेक्षित इति यावत्।
"वसामेदोऽथ मज्जानं मस्तुलुङ्गञ्च यः स्रवेत्।
आगन्तुजो व्रणः सिध्येन्न सिध्येद्दोषसम्भवः॥"
मस्तुलुङ्गं मस्तकाभ्यन्तरस्नेहः।
"कुष्ठिनां विषजुष्टानां शोषिणां मधुमेहिनाम्।
व्रणाः कृच्छ्रेण सिध्यन्ति येषां चापि व्रणे व्रणाः॥"
अरिष्टमाह।
"दह्यन्ते चान्तरत्यर्थं बहिःशीताश्च ये व्रणाः।
दह्यन्ते बहिरत्यर्थं भवन्त्यन्तश्च शीतलाः॥
प्राणमांसक्षयश्वासकासारोचकपीड़िताः।
प्रवृद्धपूयरुधिरं व्रणा ये चापि मर्म्मसु॥
क्रियाभिः सम्यगारब्धा न सिध्यन्ति च ये व्रणाः।
चिकित्सेन्नैव तान् वैद्यः संरक्षन्नात्मनो यशः॥
मद्यागुर्व्वाज्यसुमनःपद्मचन्दनचम्पकम्।
सगन्धा दिव्यगन्धाश्च मुमूर्षां व्रणाः स्मृताः॥"
मर्म्मसु पायुनाभिहृदयादिषु। सुमनाः जातिः।
दिव्यगन्धाः पारिजातादिगन्धाः। *। अथाङ्ग-
व्रणस्य निदानमाह।
"नानाधारामुखैः शस्त्रैर्नानास्थाननिपातितैः।
भवन्ति नानाकृतयो व्रणास्तांस्तान्निबोध मे॥"
नानाधारामुखानि येषां तैः शस्त्रैः अर्द्धचन्द्र-
खड्गभल्लकुन्तसूचीशरादिभिः। नानाकृतयः
षड़ाकृतयः। ता आह तीराह।
"छिन्नं भिन्नं तथा विद्धं क्षतं पिच्चितमेव च।
घृष्टमाहुस्तथा षड् तेषां वक्ष्यामि लक्षणम्॥"
अथ छिन्नस्य लक्षणमाह।
"तिर्य्यक् छिन्न ऋजुर्व्वापि यो व्रणश्चायतो भवेत्।
गात्रस्य पातनं तद्धि छिन्नमित्यभिधीयते॥"
यो व्रणः तिर्य्यक्छिन्नः खड्गादिहततिर्य्यक्छेद-
हतः। ऋजुर्व्वापि अथवा खड्गादिहतो रक्तो
व्रणः। आयतः दीर्घः। आयत इति तिर्य्यक्-
छिन्नस्य ऋजोश्च विशेषणम्। गात्रस्य पातनं
गात्रस्यैकदेशस्य छेदेन पृथक्करणं वा छिन्न-
मित्यभिधीयते। *। भिन्नमाह।
"शक्तिकुन्तेषुखड्गाग्रविषाणैराशयो हतः।
यत्किञ्चित् प्रस्रवेत्तद्धि भिन्नमित्यभिधीयते॥"
आशयः कोष्ठः। *। कोष्ठभेदस्य लक्षणमाह।
"स्थानान्यामाग्निपक्वानां मूत्रस्य रुधिरस्य च।
हृदुण्डुकः फुःफुसश्च कोष्ठ इत्यभिधीयते॥
तस्मिन् भिन्ने रक्तपूर्णे ज्वरो दाहश्च जायते।
मूत्रमार्गगुदास्येभ्यो रक्तं घ्राणाच्च गच्छति॥
मूर्च्छाश्वासतृषाध्मानमभक्तच्छन्द एव च।
विण्मूत्रवातसङ्गश्च स्वेदास्रावोऽक्षिरक्तता॥
लोहगन्धित्वमास्यस्य गात्रदौर्गन्ध्यमेव च।
हृदि शूलं पार्श्वयोश्च विशेषश्चाभिधीयते॥"
तस्मिन् कोष्ठे। भिन्ने शस्त्रादिभिः। रक्तपूर्णे
कोष्ठे तस्मादङ्गात् छिन्नात् स्रुतेन रक्तेन पूर्णे वा
ज्वरादयो जायन्ते। *। आमाशये पक्वाशये
च रक्तपूर्णे लक्षणभेदमाह।
"आमाशयस्थे रुधिरे रुधिरं छर्द्दयत्यपि।
आध्मानमतिमात्रञ्च शूलञ्च भृशदारुणम्॥
पक्वाशयगते रक्ते रुजा गौरवमेव च।
अधःकाये विशेषेण शीतता च भवेदिह॥"
रुजा शूलम्। गौरवं पक्वाशये। अधःकाये
नाभेरधोदेशे विशेषेण गौरवमित्यन्वयः।
शीतता च भवेदिह। इह नाभेरधोदेशे शीतता
च स्यात्। सा च व्याधिस्वभावात्। *। विद्ध-
माह।
"सूक्ष्मास्यशल्याभिहतं यदङ्गं त्वाशयं विना।
उत्तुण्डितं निर्गतं वा तद्विद्धमिति निर्द्दिशेत्॥"
आशयं विना कोष्ठं विना। उत्तुण्डितं अनि-
र्गतशल्यम्। निर्गतं वा निर्गतशल्यं वा। *।
सशल्यस्य व्रणस्य लक्षणमाह।
"श्यावं सशोथं पिड़कायुतञ्च
मुहुर्मुहुः शोणितवाहनञ्च।
मृदूद्गतं बुद्बुदतुल्यमांसं
व्रणं सशल्यं सरुजं वदन्ति॥"
मुहुर्मुहुः शोणितवाहनं यदा यदा शल्यं
चलति तदा तदा रुधिरं वहति। उन्नतं
उत्थितमुखम्। *। कोष्ठस्थितस्य शल्यस्य
लक्षणमाह।
"त्वचोऽतीत्य शिरादीनि भित्त्वाङ्गं परिहृत्य
वा।
कोष्ठे प्रतिष्ठितं शल्यं कुर्य्यादुक्तानुपद्रवान्॥"
त्वचः स्नाप्यपि अतिक्रम्य उक्तानुपद्रवान् आटो-
पानाहौ व्रणमुखेनान्नपुरीषदर्शनञ्च। *।
असाध्यस्य कोष्ठस्य रक्तस्य पुरीषस्य लक्षण-
माह।
"कोष्ठान्तर्लोहितं पाण्डु शीतपादकराननम्।
शीतोच्छ्वासं रक्तनेत्रमानद्धञ्च विवर्जयेत्॥"
आनद्धं आनाहयन्तम्। *।
क्षतमाह।
"नातिच्छिन्नं नातिभिन्नमुभयोर्लक्षणान्वितम्।
विषमं व्रणमङ्गे यत्तत् क्षतं परिकीर्त्तितम्॥"
नातिच्छिन्नं नातिदीर्घघातम्। नातिभिन्नं
नातिगम्भीरघातम्। उभयोश्छिन्नभिन्नयोः।
विषमं व्रणमङ्गे यत् यद्व्रणमङ्गवैषम्यकरम्। *।
पिच्चितमाह।
"प्रहारपीड़नाभ्यान्तु यदङ्गं पृथुतां गतम्।
सास्थि तत् पिच्चितं विद्यान्मज्जरक्तपरिप्लुतम्॥"
प्रहारो मुद्गरादिना। पीड़नं कपाटादिना।
पृथुतां चिपिटताम्। *। घृष्टमाह।
"घर्षणादपि घाताद्वा यदङ्गं विगतत्वचम्।
उष्मस्रावान्वितं तत्तु घृष्टमित्यभिधीयते॥
घर्षणात् कर्कशेष्टिकापाषाणभित्त्यादिभिः॥" *
मांसशिरास्नायुसन्ध्यस्थिमर्म्मसु क्षतेषु सामान्य
लक्षणमाह।
"भ्रमः प्रलापः पतनं प्रमोहो
विचेष्टनं ग्लानिरथोष्णता च।
स्रस्ताङ्गता मूर्च्छनमूर्द्ध्ववात-
स्तीव्रा रुजो वातकृताश्च तास्ताः॥
मांसोदकाभं रुधिरञ्च गच्छेत्
सर्व्वेन्द्रियार्थोपरमस्तथैव।
दशार्द्धसंख्येष्वथ विक्षतेषु
सामान्यतो मर्म्मसु लिङ्गमुक्तम्॥"
पतनं भूमौ। विचेष्टनं विरुद्धं चेष्टनं हस्त-
पादादिप्रक्षेपणादिकम्। मूर्च्छनं इन्द्रिय-
मोहः। प्रमोहो मनोमात्रमोहः। तीव्रा रुजो
वातकृताश्च तास्ताः इत्यापतानकादयः। रुधि-
रञ्च गच्छेत् मेहनभगगुदास्यघ्राणेभ्यः स्रवेत्।
सर्व्वेन्द्रियार्थोपरमः इन्द्रियाणां कार्य्यनाशः। *।
अथ मर्म्मशिरास्नायुसन्ध्यस्थ्नां विद्धानां पृथग्
लक्षणमाह।
"सुरेन्द्रगोपप्रतिमं प्रभूतं
रक्तं स्रवेत्तत्क्षयजश्च वायुः।
करोति रोगान् विविधान् यथोक्तान्
शिरासु विद्धास्वथवा क्षतासु॥"
सुरेन्द्रगोपो वार्षिकोत्थितकीटविशेषः। वीर-
बहुटी इति लोके प्रसिद्धम्। प्रभूतं बहु। रोगान्
शिरोऽभितापान्धताक्षयकादीन्। विद्धासु शरा-
दिना। क्षतासु खड्गादिना।
"कौब्जं शरीरावयवावसादः
क्रियास्वशक्तिस्तुमुला रुजाश्च।
चिराद्व्रणो रोहति यस्य चापि
तं स्नायुविद्धं पुरुषं वदन्ति॥"
कौब्जं विद्धस्याङ्गस्य वक्रता। तुमुला महती।
"शोथातिवृद्धिस्तुमुला रुजश्च
बलक्षयः सर्व्वत एव शोथः।
क्षतेषु सन्धिष्वचलाचलेषु
स्यात् सन्धिकर्म्मोपरमश्च लिङ्गम्॥"
सर्व्वत एव शोथः सर्व्वसन्धीन् व्याप्य शोथः।
उपरमः नाशः।
"घोरा रुजो यस्य निशादिनेषु
सर्व्वास्ववस्थासु न चेति शान्तिम्।
भिषग्विपश्चिद्विदितार्थसूत्र-
स्तमस्थिविद्धं पुरुषं प्रवक्ति॥"
सर्व्वास्ववस्थासु शयनासनादिकासु। विदितार्थ-
सूत्रः ज्ञातशास्त्रतत्त्वम्। *। अथ मर्म्मशिरादि-
विद्धलिङ्गानि पृथगभिधाय मर्म्मशिरादीनां
विद्धानां पृथग्लिङ्गान्यतिदेशेनाह।